

„A szovjetek olyan gonoszak voltak, mint azok a magyarok”

Csalog Zsolt emlékének

34

Az Ukrajna jövőjéről folyó mind gyakoribb viták közepette elővettem és újraolvastam azokat az interjúkat, amelyeket még a háború előtt, 2017–2018-ban készítettünk Kárpátalján, a *Holocaust Memorial Museum* megbízásából elsősorban a holokauszt előtti zsidó-nem zsidó együttélésről.¹ Azt már a beszélgetések idején is éreztük kollégáimmal, hogy sokkal többről hallunk. A magyarokkal, ukránokkal, ruszinokkal készült interjúkból kikeveredett, hogy milyen elképesztően nehéz sors jutott azoknak, akik ezen a folyton változó országokhoz tartozó területen éltek. Magyarország – Csehszlovákia – Magyarország – Szovjetunió – Ukrajna, akár egy ember életén belül is. Nyelvváltás, hatalomváltás, bosszú és ellenbosszú, deportálások, majd a mindent beborító szegénység egy birodalom perifériáján. Hallgatva beszélgetőtársainkat, megértettem, hogy a sérelmeket nem érdemes mérlegelni és összehasonlítani, mindenkinek a sajátja a legnagyobb, még akkor is, ha objektíve van egy „legeslegnagyobb”. Az interjúk során világossá vált számunkra az is, ahogy 1944-ben megszűnt a zsidó élet ezen a területen (szó szerint is), úgy tűnik el a magyar kultúra is, még ha szerencsére közel sem ilyen durva módon. És hol voltunk akkor még a háború menekültáradataitól.² Most két jellemző beszélgetést választottam ki a többtucatnyiból. S tettem olvashatóvá, úgy, hogy monológgá szerkesztettem a párbeszédet, igyekezvén azonban, hogy a mondanivaló ne változzon, csak követhetőbb legyen.

Dolgos György ruszinnak született Csehszlovákiában. Édesanyja magyar faluban szeretett volna élni, ezért hamar egy ilyenbe költöztek. Miután családjával elhagyták a katolikus vallást, a magyar katolikus pap üldözte őket. Nem sokkal azután, hogy Magyarország visszavette Kárpátalját, a fiatal fiút magyar csendőrök összeverték, majd lecsukták, mert jehovistaként nem volt hajlandó embert ölni, leventének lenni. Verés, deportálás, internálás. Még Rajk Lászlóval is ült együtt. S a magyar uralom után, a Szovjetunióban sem hagyták békében élni az elvei miatt, miszerint ő nem bánt senkit. Mi már Ukrajnában készítettük az interjút, még a háború és a Covid előtt az akkor majdnem százéves, magyarul hibátlanul beszélő, teljes szellemi frissességét megőrző Dolgos Györggyel.

¹ Erről részletesen írtam már itt, Dési János: Jó emberek voltak, *Mozgó Világ*, 2019. 7–8. szám pp. 88–105.

² Nemcsak magyarok hagyták el Ukrajnát, meglehetősen sokan érkeztek Kelet-Ukrajnából ukránok és orosz nyelvűek is, a jóval biztonságosabb Nyugat-Ukrajnába, Kárpátaljára. Tovább csökkentve az amúgy is előregedő magyar közösség arányát.

Rózsafüzért imádkoztam

Nagylázon születtem 1922-ben. De eljöttünk onnan, mert az anyukám nagyon szeretett volna magyar faluban lakni. Ő is meg az édesapám is ruszin volt. Otthon csak ruszinul beszéltünk, hatan voltunk testvérek. Hatéves lehettem, és akkor eladták a lakásunkat, és akkor jöttünk ide, Helmece, úgy 1928-ban. Azok már a csehszlovák idők voltak. Kapáltunk, krumplit ültettünk, tengerit vetettünk. Itt, Helmeceen, már magyarul is tudtam, mer' jártam magyar iskolába is három évet, megtanultam jól magyarul és oroszul is. Ruszin iskola nem is volt itt egy ideig. Aztán a püspökség megengedte, hogy Helmeceen legyen ruszin iskola. Na, és akkor mind onnan a magyar iskolából, ahol három osztályt jártam, lejöttünk a ruszinba, amelyik egy zsidó lakásban volt. Az anyukám nagyon vallásos római katolikusként élt. Rózsafüzért imádkoztam nyócéves kortól, meg gyóntam, meg voltam elsőáldozó. A vallásban nevelkedtünk, az én számon csúnya, piszkos szó nem jött ki. De a papunk az egy olyan gonosz volt. Rettenetes gonosz és parázna. Egyszer mentünk be Ungvárra. És ott láttuk, hogy valakik töltött káposztát esznek a szekéren ülve. Az anyukám azt mondta, hogy jaj, hát böjt van, Szent Mária böjtje. De a néni, aki ott ült a szekéren, azt mondta, hogy Jézus Krisztus szerint ez nem bűn. Az, hogy zsírosat pénteken eszünk, vagy pedig kedden, vagy hétfőn, az nem számít. Elbeszélgettünk erről. És még egy Újszövetséget is adott ajándékba. És ebben volt egy fénykép, Jézus számon, amikor bement Jeruzsálembe. És az anyukám aztán nagyon sokat olvasgatta ezt a könyvet. Tetszik ismerni, amikor Pál apostol megyen a damaszkuszi úton? Sokszor szóba került köztünk. Aztán egy vasárnap két férfi állt meg a kapunál. Köszöntek, hogy békesség e háznak. Akkor alakult meg Helmeceen egy kis gyülekezet Jehova Tanúival. Talán 1934-ben. Olyan húszan lehettünk. Ki is léptünk a katolikus egyházból hivatalosan, valahol még megvan a levél róla. Mert anyukám kételkedni kezdett a katolikus vallásban, szerinte az a sok kép a szentekről, bálványimádás. A mi házuk is akkor tele volt képekkel, én tüzeltem el mind. Itt a gyülekezetben mindenki tudott magyarul, mi ruszinok is, bár mi kevesen voltunk. A cseheket nem érdekelte ez az egész. A cseheknél szabadság volt, vallásszabadság. Beszélhettél, prédikálhattál, gyülekezhettél, nem volt semmi izé, hogy akadálya. De egyszer vissza kellett mennünk Lázra. Ott a katolikus pap a hittanon azt mondta a gyerekeknek, hogy kövessenek meg minket. Mentünk, és a gyerekek kővel dobáltak meg minket, még a szüleim keresztygyerekei is. A többi szülők meg ott álltak és röhögtek rajtunk. És akkor anyukám felemelte a kezét, és azt mondta, hogy legyen nektek úgy, mint Szodomának és Gomorának. Mire azok a szülők azt mondták, hogy jaj, hagyja, mert még az Isten meg fog minket az anyukámmal büntetni. Mi viszont már tudtuk, hogy az Úr Jézus Krisztus azt mondta, hogy gyűlöletesek lesztek az én nevemért, de aki mindvégig kitart, az fog üdvözülni.

Visszajöttünk Helmece, nagyon sokat kellett dolgoznunk. Mi szegények maradtunk, de éltek itt gazdagok. Harmadost dógoztunk. A föld a gazdáé volt, ő megszántotta, mink segítettünk bevetni. Aztán majd kivájni, letörni, így minden harmadik cső tengeri vagy harmadik krumpli a miénk volt.

A verések

Éltek itt zsidók is. Köztük is akadtak szegények, gazdagok is. Például a Marci bácsi suszter vót. Aztán a Peták, szintén suszter, őt sokat csúfolták. Aztán a Salamon kocsmáros, ő már nagy gazda vót. Salamon Jenő bácsi, Jánkel zsidóul. A zsidók itt magyarul meg ruszinul beszéltek velünk, sokan tudtak csehül is. Egymás közt meg zsidóul. Volt nekik itt egy buzsnya (kis falusi zsinagóga) meg egy hájder (zsidó iskola). Amott állt a sarkon. De már keresztények laknak ottan. Görögkatolikusok, persze. És már az át van ám építve nagyon. Akkor a Jiddi bácsi volt a tanítójuk, ő tanította őket imádkozni, tartottak mindenféle ünnepet. A sátoros ünnepet például. Tetszik tudni, hogy az milyen? Csináltak ződ gallyakból sátort az udvaron, és ott ettek, ott laktak napokig. Voltak zsidó iskolatársaim ám. Janika, meg Lacika, Ja, meg a Klein Miksa. Először ők is a katolikus iskolába jártak, aztán mikor lett ruszin, ide jöttek ők is. A ruszinban nem kellett fizetni. Itt, Helmecen egy ideig békeségben éltünk, itt nem vótak olyan rossz emberek. Lázon volt olyan, mert ott a pap heccelte a gyerekeket az iskolában ellenünk. Aztán 1938-ban bejöttek a magyarok. '39-ben mennem kellett leventére, elvittem az Újszövetséget, és úgy hátra leültem az iskolában. A pap volt a főoktató. Azt mondta, ha itt lesz az ellenség, lesz nálatok kés is, csak ágyékon szúrjátok, hogy biztosan haljon meg. Azt gondoltam, a Jézus Krisztus azt mondta, aki fegyvert fog, fegyver által ölettetik meg. Jézus Krisztus azt mondta a tanítványainak, hogy nem mehetnek háborúba gyilkolni. Mert Jehovánál igen drága az ember élete, mer ő teremtett minket. Úgy, hogy oszt én nem mentem oda többet ez hallgatni. Hát eljöttek értem a csendőrök. Véresre vertek engemet, hogy orromon, számon folyt a vér. És a Halmosi Pista, akivel együtt jártunk iskolába, bizony végignézte azt a keserűséget, amit én ott átéltem. Rugdostak a csendőrök, dobáltak a földre, engemet ütöttek, vertek, széjjelhasították még itt a fejemet is. A Klein Miksa, aki visszajött a háború után, azt mesélte nekem, hogy az a csendőr, aki engemet ütött-vágott, elmenekült aztán Kanadába, és ott megveszett. Volt, hogy korábban is megvertek. Mert a pappal vitatkoztam, mert a pap azt mondta, hogy nem jártok templomba. Hát mondom, meg van írva a Bibliába, hogy Isten kézzel csinált templomokba' nem lakik... Mer ő a mennynek és a földnek teremtője, hát akkor milyen házat tudtok neki építeni? És meg is mondtam, hogy nem járok a maga hittanára, nem hallgatom a meséit. Hiányoztam, és ezért birsalmafa bottal ütötték a tenyereimet. Oda kellett tartanom, és ütött. Hát aztán mondtam neki, tanító úr, hát miér' ver maga engemet, mikor én nem tartozok az ő vallásába, mert már nekem dokumentum volt, hogy kiléptünk az ő vallásukból. De a csehszlovák az szabad vót, demokrácia vót, még kereskedni is szabadon lehetett. Szóval, aztán bejöttek a magyarok. Itt volt a határ hat hónapig. Úgyhogy Ungvár a magyaroké vót, de már Gerény a ruszinoké, ukránoké. Ide meg mikor jött a magyar katonaság, akkor elfoglalták a paplakot, és ott tanyáztak. A falubéliek közül sokan örültek nekik. Mi olyan semlegesesen vettük. Nem avatkoztunk semmibe, mert már akkor mi Jehova tanúi voltunk. Na és az vót, hogy akkor azért Magyarországon üldözték Jehova tanúit. Üldözték a Horthy idejébe'. Ezt mi már tudtuk előbb, mert jöttek magyarbul testvérek. Mesélték például,

hogy Semjénben volt a gyülekezetnek egy kutyája. És a csendőrök beszúrták a nagy szuronyt a kutyába. És bementek a házba, és odalökték az asztalra az átszúrt kutyát.

Bilincsből

Nálunk meg avval kezdődött az üldözés, hogy tilalom volt a gyülekezetre. A hűgaimnak, Boriskának és Veronikának voltak barátnői. És este a házban együtt énekeltek. És mi történt? A pap a faluból arra ment a református templomba, és meghallotta az éneket. Ám nemhogy ment volna tovább a templomába, hanem inkább elszaladt a bíróhoz. Az meg telefonált Lázra a csendőrségnek, és azok eljöttek, és letartóztatták őket. Még az anyukámat is elvitték Debrecenbe. Volt tárgyalás utána, és Helmecriől is voltak gonosz ellenségek, és mind be lettek idézve, mint tanúk. A csendőrök engemet megláncoltak, így ni, mind a két kezemet, és úgy szállítottak. Az anyukámék három hétig vótak Debrecenben, aztán mindet felmentették, mind hazajöttek. Ott a bírák olyan emberségesek vótak. Engem viszont bevitték a csendőrök, és úgy kellett köszönni, hogy *szébb jövőt*³. Hát én azt mondtam az ott lévő századosnak, hogy *jó napot kívánok*. És akkor elkezdtek ütni, és azt mondta a csendőr, addig ütünk, míg nem mondd, hogy magyar levante vagy. Na, mer én azt mondtam, én Jézus Krisztusnak vagyok a tanítványa. És nem vagyok levante. Erre a főszolgabírói hivatalban megláncoltak, és azt mondta a csendőr, hogy szenvedett Jézus, te pedig az ő tanítványa vagy, hát akkor szenvedj te is. Négy hónapig tartottak fogva Debrecenben. Volt tárgyalás, öt bíró meg két hamis tanú. A hamis tanúk azt vallották, hogy én azt mondtam, hogy Magyarország a Sátán országa. Ez nem igaz, és sosem beszéltem ezekkel. De ezek olyan bitangok voltak, hogy egy deci pálinkáért megölték volna az apjukat. Helmeceiek voltak, de zsványok. A falu szemetje. Na, a bíró feltette nekem a kérdést, hogy miér nem mentem levantebe? Azért, mondom, mert én Jehova tanúja vagyok, és én nem vagyok hajlandó, gyilkolni, ölni. Olyan oktatáson nem akarok részt venni, ahol ölni tanítanak... Mire a bírók, mert öten voltak, hogy én nem akarok engedelmessé válni a hazának. Mondom, Péter meg János, mikor a jeruzsálemi bíróság előtt álltak, azt mondták, hogy inkább Istennek kell engedni, mint embereknek. Csak néztek a bírók, nem szóltak. Visszavitték a cellába megint három hónapra. Ott olyan hideg volt, hogy megfagyott a víz, mandulagyulladás, aztán mellhártyagyulladás kaptam. Jöttek a betegségek. Imádkoztam, és kértem Jehova Istent, hogy adjon erőt kitartani hűségesen. Debrecenben éltek jehovista testvérek, és ők néha tudtak hozni ezt-azt. Újesztendőre egy kis abroszkában például pici süteményt. Három hónap után elengedtek és hazajöttem. De az ügyész fellebbezett, mert kevesellte. Azt is állította, hogy én két papnövéndéket is elcsábítottam jehovistának. És akkor kaptam még egy hónapot. Ugyan hazajöttek, de amikor a csendőrök megtudták, hogy itt vagyok, előbb elvitték Ungvárra a főszolgabíróhoz, ott ő két hétig a pincében tartott. Azt mondta, ha nem tagadjuk meg a hitünket, akkor internáltat. És azt is mondta, hogy

³ A leventemozgalom köszönése volt.

menjeteink inkább a bolsevikoknak prédikálni. Azt feleltem, oda is elmegyünk majd, ha itt lesz az ideje. És tessék, eljött ez az idő is, hála a jó Atyának. De akkor így kerültem Budapestre. Megint azt mondták a csendőrök, hogy ha szenvedett Jézus, akkor te, a tanítványa is szenvedj. És így keresztbe is megláncolták a kezemet, hogy még három hónap múlva is kék-zöld volt. És amikor kísértek a vonathoz, a hátizsákom pántját odatette a csendőr a nyakamhoz, hogy majdnem megfojtott. Aztán az állomáson egy úriember megállította a csendőröket, és azt mondta nekik, van maguknak szívük? Meg akarják ezt a gyereket fojtani? És akkor a kezemre tették a zsákot. Pesten meg el kellett menniük az állomásfőnökhöz megkérdezni, hol a toloncház. Az állomásfőnök meg rájuk szólt, azonnal vegyék le a bilincset erről a gyerektől. Tizenhét voltam. Hát ki ő, gyilkos vagy rabló? Elvittek a toloncházba. Ott voltam három hétig. Az olyan rettenetes hely volt, az emberek éhen meghaltak. Öt deka kenyér egy napra. Innen kerültem Kistarcsára, internálótáborba. Ott betegszobába tettek. Az nem volt olyan szigorú, csak ott is nagyon éhesek voltak az emberek, volt, aki éhen is halt. De aztán kiadtak dolgozni a kistarcsai papnak. Pincét csináltunk krumplinak. Volt ott egy szakácsné, őt kértük, hogy adjon valamit enni. De azt mondta, hogy olyan fősvény a tisztelendő úr, hogy nem tudok maguknak mit. De tudják mit? Főzők hajas krumplit, kiviszem a csúrhöz, ott fognak enni. Odajött a káplán, az öreg pap helyettese, és azt kérdi, maga minek van itt? Fialat voltam, és nem néztem ki valami bitangnak. Hát mondom, én a hitemért vagyok itt. Azt feleli, hogy maguk nem akarják védeni a hazát? És még ezeket az embereket hagyja élni ez a haza. Mondom, maga Jézus Krisztusnak a helyettese. És olyan emberekről beszél, akik Jézus Krisztus tanításához hűen ragaszkodnak. A mi halálunkat szeretné látni? Hát, mondom, én szégyellem magamat. Jézus Krisztus helyettesétől ilyen szavakat hallani. Úgyhogy nekem a papokról, meg a tanaikkal, meg a római pápáról is megvan a véleményem.

Szovjet idők

Rajk Lászlóval is együtt raboskodtam Kistarcsán egy ideig. Tudják, a volt belügyminiszterrel, akit aztán kivégeztek a kommunisták, hogy összeszövetkezett volna Titóval. Pedig ő is kommunista volt, marxista. Nagyon jó ember, nagyon intelligens. Harmincan voltunk a zárkában, és ott beszélgettünk. Tudott franciául, meg Spanyolországban is harcolt. A hitleristák ki akarták végezni, meg a magyarok is, de ő aztán valahogy elszökött. Beszélgettünk kettesben is. Egyszer azt mondta nekem, hogy a Bibliából az következik, hogy Jehova el akarja pusztítani a Szovjetuniót. Azt mondtam erre neki, hogy ilyen nincs a Bibliában, mert az egész Föld Jehováé. Neki nincs határ, csak a Föld van, az egész emberiség. És azok, akik tiszta szívvel támogatni fogják Isten királyságát, azok megmaradnak. Ezt mondtam neki, az ateistának. Okos volt, de kommunista.

Kistarcsán egy reggel, mikor felébredtünk, és kimentünk az udvarra, akkor az tele volt zsidó családokkal, de annyira, hogy alig fértek el. Razzia hozta be őket. Aztán Kistarcsáról elvittek minket *Garany* gyűjtőtáborba. Ez már '44 márciusában történt. Ott is volt már vagy hatszáz zsidó. Volt köztük egy

ungvári is. *Manó*, valami Manó volt a neve. És ő mondta, hogy ott már egy zsidó sincs, se egy cigány. Összeszedték őket. Lehítták ott az udvarra őket, és terítették egy pokrócot, és meztelenre teljesen levetkőztették őket. Akinek órája volt, aranya vagy pénze, oda kellett tennie. És akkor onnan elvitték őket Auschwitzba... Többet ott zsidó nem volt egy se, mert gázkamrába tették őket. Rettenetes, mit csináltak szegényekkel. Még Debrecenben voltam a fogságban, ahol belöktek egy pincébe. Hát ott lapult egy zsidó fiúcska is. Több zsidó is volt, de ez olyan vót, mint én. Olyan gyerek. Hát, szegényke! Olyan kedves volt, hogy ennyi kenyérből vót, de azt is kettétörte, és adott belőle. Meg egy-két kanál paszulyt is, abból, ami neki jutott. Én végül 1944. október 12-én jöhöttem megint haza. Még itt voltak a magyarok, meg a csendőrök is. De három nap múlva bejöttek az oroszok⁴. Nagy lövöldözés tört ki előtte. A németek meg a magyarok, mielőtt elpucoltak, még lövöldöztek. Élt itt egy fiú. Az elbújt a legelőnél, és rádobott egy gránátot egy orosz tankra. És az felrobant. Na de őt is megölték. Inkább szaladt volna el a mezőn. Na, bejöttek az oroszok. És hát garázdálkodtak.

Elvitték a teheneket. A szomszéd fiúnak, a Lokáj Sanyikának volt egy gitárja. Odament hozzá egy katona, és elvette. És azon játszott részegen. Én meg fogtam magamat, aztán átmentem egy másik családhoz, ahol lakott egy orosz tiszt. Azt mondtam, mi annyira vártuk az oroszokat, hogy idejönnek, és jó lesz minden, és erre tessék. Akkor ez a tiszt odament, a részeg katona már úgy kapaszkodott volna bele ott a lányokba. És lekevert neki egy pofont és azt kiabálta, hogy szégyent hozol a szovjet katonákra. Te bitang – azt mondta –, takarodj vissza, és egy hétre elzárták. Amikor kijött, bocsánatot kellett kérnie mindenkitől. Később egy csomó embert innen összeszedtek és elvittek Oroszországba. De engem nem, mert nagyon rossz állapotban értem haza, nem voltam munkaképes. Bár engem ruszinként amúgy sem vittek volna el.

Aztán kezdtem újra dolgozni. Volt kis kert, azt megszántottuk. Tengeri, krumpli, káposzta, zöldség, paradicsom. A gyülekezet nem éledt újjá. A szovjetek is tiltották. Azok is olyan gonoszok voltak, mint a magyarok. Egyszer lehívatott egy őrnagy a község házára. Azt kérde nagy gögösen, látod, ki vagyok én? Hát mondom, látom, hogy hivatásos ember. Ő már tudta, hogy én Jehova tanúja vagyok. Hát már árulkodtak rám. Kihallgatás. Azt mondja, te agitálsz, hogy beszéljenek a Bibliáról. Hát én megöllek, és elkaparlak, mint egy kutyát. Mire én, és akkor magával mi lesz? Mi lesz utána. És ez hatott rá. Egyszer csak felugrott és azt mondja: *Мое время придет* – eljön az én időm. Szíven találta, amit mondtam neki. Azt felelte, hogy ő már öreg. Mire én, lássa, magán is be fog teljesedni az, amit a Jehova Isten mondott Ádámnak, hogy mivel, hogy vétkeztél, por vagy, és visszatérsz a porba. Olyan rövidke kis időnk van itt, amit a Mindenható nekünk enged élni. Miért akarnánk itt egymást egy kanál vízben megfojtani? Elbeszélgethetnénk, megérthetnénk egymást. Felugrott és azt kiabálta, hogy eriggy innen, de másnak ne beszélj így. De a szovjet időkben

⁴ A szovjet Vörös Hadsereg 1944. október 2-án érte el Kárpátalja első települését, Verbiást (volóci járás). Október 26-án foglalták el Ungvárt. DJ

mégiscsak maradt az üldözés. Egész családokat vittek el Szibériába, kisgyerekeket, terhes asszonyokat is, mert jehovisták voltak. Mégis, alig akadt, aki elhagyta a hitet. Talán egy-egy. De itt is akadt egy spicli. Tetszik tudni, mi a spicli? Hát ő meg volt fogadva besúgónak, egy intelligens ember. De spicliskedett... ott volt a gyülekezet a mi házukban, bejött az udvarba, megnézte, aztán ment jelenteni. Én meg, mikor újra találkoztam vele, megkérdeztem: Sándor bácsi, meddig fogja folytatni ezt a spicliskedést? Ki fognak minket játszani egymás ellen. Volt egy milicista a rendőrségen, az szólt, hogy te Gyuri, ha halod, hogy kint az udvaron veselkednek a kutyák, ki ne menj, mert kicsálnak és meg akarnak ölni. Sokáig megfigyelték a házat is, ahol laktam. Közben meg rengeteget betegeskedtem, kórházban voltam. Egyszer egy orvosnő Ungvárról, ki korábban kezelte, vagy húsz év múlva azt mondta: Dolgos, maga ezzel a szívvel még itt van? Dolgoztam mégis, amikor bírtam. Sosem házasodtam meg, rengeteget betegeskedtem, kezelésekre jártam, operáltak. Mind a fogság következménye. De tessék, még mindig itt vagyok.

Az írás alapjául szolgáló interjút 2018. november 1., Korláthelmecen (Ungvári járás, Kárpátalja, Ukrajna), rögzítettük.

A minden lében kanál lány

Demeter Anna már túl a kilencvenedik évén mesélte el életét. Magyar-ruszin családba született, miközben a csehszlovák időkben talán szlováknak tartotta magát. Édesapja öntudatos magyar volt, akit különösen boldoggá tett, amikor a magyarok 1939-ben bevonultak a falujukba. Csak aztán jött a jegyrendszer, a háború, a behívások, még a 17 éves Annát is elvitték kényszermunkára a magyarok. Anna még ma is igazán részletesen emlékszik a zsidó ünnepekre, felidézi zsidó barátait, de azt is elmondta, hogy szülei szerint a zsidó templomba ne merjen menni, nehogy vérért vegyék és belesüssék a pászkába.

Demeter Annának hívnak, Szered-nyén születtem 1927. július hetedikén, de az igazolványba nyócadika van beírva, mer éjszaka születtem. Egy napot megfiatalítottak így. Római katolikus vagyok, az apácákhoz jártam Szerednyén óvodába. Jó nagy település volt ez akkor, óvoda, iskola is működött benne. Laktak itt reformátusok meg görögkatolikusok is, pravoszlávok akkoriban még nem. Magyarok, ruszinok. Mi szlovácul meg ruszinul beszélünk eleinte otthon. Meg magyarul, de azt főleg, amikor bejöttek már a magyarok. A csehszlovák népszámlálásnál apám minket magyaroknak íratott be, az anyám görögkatolikus volt, őt ruszinnak. Ha azokban a csehszlovák időkben megkérdezte volna valaki, akkor azt mondom talán, hogy szlovákok vagyunk. Ez egy szlovák falu volt. De senki sem kérdezte. Apám mindig magyar újságot olvasott, a Függetlenséget⁵. A szomszédokkal együtt

⁵ A Függetlenség Gömbös Gyulát támogató, szélsőjobb, propagandalap volt, a nácik mellett agítált, a vidéki középréteget célozta meg, s mivel jelentős állami szubvenciót kapott, a konkurenciánál olcsóbban tudták adni. Főszerkesztője Kolosváry-Borcsa Mihály, a későbbi sajtókamarai elnök, akit a háború után elítéltek és kivégeztek. DJ

fizették elő. A másik oldalról egy zsidó család lakott. Ők is magyar újságot olvastak. Az apám ácsként dolgozott, házakat épített. Hatan voltunk testvérek, én a legfiatalabb. De nem mondom, hogy olyan nagyon elkényeztettek. Mer én olyan voltam, hogy minden lében kanál. Én nem szerettem tétlenül ülni. Ha valahova kellett menni, bótba, vagy piacra, felpattantam a biciglire, és már szaladtam is. Nem mondhatom, hogy szegények lettünk volna, az iparosok, ugye, jobban álltak. Meg aztán földünk is volt, gazdálkodtunk.

A pászka és a vérvád

Jóban voltunk itt mindenkivel. Az egyik oldalon laktak a Csejkáék, ott is öt kölök. A másik szomszédék zsidók voltak, de a gyerekek már nagyok, azok nem velük éltek. Ők pipát gyártottak. Sokszor bementem hozzájuk, mindig kellett valamiér menni, és a szomszédokkal barátságban éltünk. Az anyám mindenkivel barátságban élt. Szerednyén igen vallásosak voltak a zsidók. Saját ünnepeiket tartották. Például ősszel kucsát építettek, azaz nádbul sátrat a házuk elé, és akkor egy hétig ott ettek, ott imádkoztak. Én is sokszor bent voltam. Mer, ha bementem, a vén zsidó asszony azt mondta, Ancsi, nézd meg a sátrunkat, hogy milyen. Szombat reggelente meg hívtak a gyertyákat a gyertyatartóból leszedni. És pénteken nem főztek maguknak, hanem elcipelték a szomszédba, a pékhez sütni a fazekat. Paszulyt általában, olyan sűrű babot. Na, hogy is hívják ezt... Sokszor jöttek, hogy menjek segíteni hazavinni. Otthon meg csináltak rétest, vastag tésztából, kakaóval. Nagyon édes volt. Meg az esküvők. Keresztényeket nem hívtak, de mi gyerekek per-se, hogy odamentünk megnézni. Mikor jöttek esküdni, akkor a menyasszonynak fehér selyemmel bekötötték a szemét. Ott olyan sátorfélélt építettek a házuk előtt, a szemeten. Mer a zsidóknál nem volt rendes udvar, tiszta ház. És ott a ház előtt csináltak olyan rudas sátozt, és ott esküdtek. A jányt vitte az apja, a fiút vitte az anyja karonfogva. Fehér ruhában volt az anyja is. A vőlegénynek becsavartak egy poharat egy zsebkendőbe, és akkor rá kellett neki lépni, hogy darabokra törjön széjjel. És akkor a menyasszonynak levették a szeméről a selymet, hogy lássa, hogy kihez is megy férjhez. Én valahogy vágytam elmenni a zsidó templomba is. Csak a szüleim megtiltották. Meg a szomszédok is mondták, hogy nem szabad odamenni. Mert megfogják a zsidók a lányt, és a vérét beleteszik a pászkába, az keresztény vérrel van sütvé. Húsvétkor volt, hogy hoztak a zsidók pászkát, és kínálgatták nekünk, de nem szabadott megkóstolni, mert vért sütöttek abba bele. Az öreg zsidók nagy szakállal meg pájszlival jártak, a bátyámék gyerekkorukban próbálták nekik néha levágni. A fiatalabbak már nem mind néztek így ki. De valójában nem féltünk tőlük. A zsidóktól nem félt senki.

Vasárnaponként sokáig nagy bált rendeztek. Voltak fiúk, akik maguktól kitanultak zenélni, és erre táncoltunk. És a zsidó fiúk is mindig jöttek és barátkoztak a katolikusokkal. Jóban voltunk. Az apám náluk varratott ruhát, mert jó szabók voltak, meg borbélyok. Mi a leányiskolába jártunk zsidó lányokkal együtt, a bátyáim is a fiúban. Az egyik bátyám mesélte egyszer, hogy nem mentek a zsidó fiúk iskolába, és a tanár kérdezte, hogy miért nem. Hát

azt felelték, minek járjunk mink iskolába, mikor minket úgylis nemsokára összeszednek és elvisznek, és mi meghalunk.⁶

Harminckilenc március 15-én jöttek be a magyarok Szerednyére. Addig csehszlovákok voltunk. Jöttek a csendőrök meg a fináncok. Építettek díszkaput nekik, meg minden. A bátyáim meg magyar zászlókat csináltak nekik papírból. Az egyik elment a boltba, vett piros papírt, a másik zöldet, a harmadik meg egy következő boltban fehérret, hogy ne legyen feltűnő. De észrevették. Mégis, mikor Munkács felől jöttek a magyarok, a háztetőnkön már ott lengett a magyar zászló. Az apám úgy várta a magyarokat, mint éhtyúk a szemet. Azt mondta, húsz évvel tovább fog élni, mer magyarokat lát.

De azután hamar jöttek a jegyek az élelmiszerre. Jöttek a ruhaanyagok papírból. Kétszer se lehetett valamit kimosni és tönkrement. Cipőt rendesen nem lehetett kapni, akkor jött divatba a fatalpú, amire vászonból csináltak felsőrészt⁷. Már abba kellett járn. Aztán kezdték katonának vinni a férfiakat. Meg munkaszázadba, hogy dógozzanak. Még én is vótam lágerba' a magyarok alatt. Éngemet is elvittek munkára, Utcásra⁸. Szlovák falu, most Bereznán túl van ez. Tizenhét éves voltam negyvennégyben. Szerednyén a jányok nem úgy jártak, mint más faluban. Mindegyikünknek ezüstgyűrű volt az ujján, nyaklánc vót, fülbevaló vót mindegyiknek a fülében, mer ugye nálunk divat vót a fülbevaló. Avval fogadtak, hogy na, jöttek a kifestett nők. Pedig tudtunk mi dolgozni. Betonokból építettek oda csapdákat, hogy ha jönnek oroszok az erdön átal a tankokkal, beleessenek. Magyarok vezették a munkát, mi ott laktunk az erdön, sátorban. Tizennégyen, lányok, és talán tizenhat férfi is jött velünk Minden családból kijelöltek embereket, akiknek menniük kellett. Lapátot nyomtak a kezünkbe, mire én megjegyeztem, hogy az oroszok előbb lesznek itt, mint ahogy elkészülünk. De valaki rögtön rám szólt, vigyázz, te jány, miket beszélsz, mert az ilyenért megbüntetnek. Elvittek június huszadikán, azután júliusban hazajöttem. Nem szöktem, hanem jöttem. Jó, ők nem tudták, hogy hazajöttem. Otthon voltam tán három hétig, de kiderült, és vissza kellett mennem. Először raportra küldtek, mert akik elszöktek, azokat a pincébe zárták, és csak kenyeret meg vizet adtak nekik. Három napig. Aztán engemet áthelyeztek Záhonyba. Szóltak, hogy vigyázzanak velem, mert szökevény vagyok. Én feketébe jártam, hogy azt higgyék gyászolok. Amikor kérdezték, mondtam, a férjem halt meg. Azért mondtam, hogy békén hagyjanak.

42

Rablás és fosztogatás

Október tizennegyedikén az őrnagy bejelentette, jányok, készüljetek, mer megyünk Hidasnémetibe. Én meg felálltam, mondom: Őrnagy úr, én nem megyek! Miér? – kérdezi, talán csak nem a partizánokkal akarok összeszövetkezni? Mondom, őrnagy úr! Hogy néznek ki a partizánok? Szárnyuk vagy szarvuk van? Mert már itt vagyok két hónapja ebben az erődítésben, de én még parti-

⁶ Ez is visszatérő elem az interjúkban. A zsidók tudták a sorsukat, mégsem tettek ellene semmit.

⁷ Több interjúalanyunk elmondta, hogy a csehszlovák Bata cipőket felváltották a jellegteleb, igénytelenebb magyar gyártmányok, és ez igen feltűnő változás volt.

⁸ Község Szlovákiában, az eperjesi kerület szinrai járásában.

zánnal nem tanálkoztam. Hát legalább tessék megmondani nekem, hogy hogy néznek ki a partizánok! És bárhogyis, de én megyek haza. Az anyám halálos ágyán fekszik, én megyek, vele akarok lenni. Azt mondja, jönnek az oroszok, és majd felakasztanak. Mondom erre, őrnagy úr, ha megölnek engemet, a saját szülőföldemen fogok meghalni, nem idegenybe. És idegenybe ki garantál értem, hogy ott nem halok meg. Lehet, hogy ott lelőnek, mint egy kutyát, és senki se fogja tudni, hogy mi történt. Úgyhogy azután engemet hazaengedett. Hazaérek, kérdezem a szomszédban, hol vannak a szüleim. Hát senki nem tudja, hogy hol vannak. És akkor a szomszéd azt mondja, Ancsi, nálunk szüretelés van, gyere velünk. Elmentem szüretelni, mit csináljak egyedül otthon? Amikor megláttak a jányok, sírva fakadtak. Ancsi, hazajöttél? Megörültek, nagyon megörültek nekem. Anyám meg hazajött, látta a bőröndömet, hogy ott van, meg a ruhámat, hát azt hitte, meghaltam, csak a ruhámat küldték haza. A szomszédok szóltak neki, hol vagyok. Amikor meglátott, azt mondja, jaj jányom, azt hittem, hogy régen halott vagy, mer már hót hír jött Szerednyére rólunk, hogy meghaltunk. Záhonyban nagy bombázások voltak. Otthon újra nagyon jó volt. Közben negyvennégy tavaszakor elvitték a zsidókat, a szomszédainkat is. Elvitték az összes zsidót vonattal. Csendőrök kísérték őket, rengetegen éltek addig Szerednyén. A férfiakat hamarább elvitték munkaszázadokba. És utána vitték az idősebbeket, asszonyokat, gyerekeket. Hát, a vonathoz nem mentünk velük, nehogy azt mondják, hogy örülünk, hogy őket elviszik. Egy szomszédasszony odament mégis elköszönni, és azt mondta neki a zsidó asszony, hogy ne szomorkodjon, hogy őket elviszik, mert ha maradtak volna, akkor járomba fogtak volna minket, és velünk szántottak volna⁹. Hát amúgy a zsidókkal semmi problémánk nem vót. Mert ha bementünk az üzletükbe, igen örültek nekünk. Ha kevés volt a pénzünk, akkor is adtak mindent, hogy majd megadjuk, nem baj. A fűszeresnek is vót egy notesze, beírta, hogy mit vásároltál, aztán a hónap végén kifizetted. Mert a férfiak nálunk sokszor csak tavasztól kerestek pénzt, amikor lehetett már menni a szőlőbe dolgozni. Mikor aztán elvitték a zsidókat, a magyarból jöttek, akik boltot nyitottak, meg lett a Hangya¹⁰. A zsidók régi boltjai bezártak, aki tudta, kirabolta, vitte, kinek mire vót szüksége. A ruhákat a házaktól behordták a zsidótemplomba, aztán amikor megjöttek az oroszok, mindenki vihetett onnan, amit csak bírt. Az élelmiszert, akik felsőbbek voltak a faluban, maguk között széjjelosztották. Sokan benne voltak. Mink ugye nem mentünk velük. Mink nem vótunk arra ráutalva, hogy zsidó holmikba járjunk. Aztán már a front után hazajöttek a zsidók, felismerték a ruhájukat, és letépték a jányokról azt a ruhát¹¹. A zsidók régen különbül jártak, mint a magyarok. De mi is elegánsan öltöztünk a testvéreimmel, mert

⁹ Valóban, nehezen érthető, mit is hangozhatott el, de hasonló furcsa motívumok rendszeresen előjöttek, talán valamiféle felmentést adva arra, ami történt, tessék, ezek is gonoszak lettek volna velünk.

¹⁰ A Hangya országos fogyasztási és értékesítési szövetkezet volt, a harmincas évektől, mint a zsidó kereskedőkkel szemben működő hálózatot államilag támogatták.

¹¹ A legtöbb beszélgetőtársunk úgy emlékezett, hogy a faluban igen sokan részt vettek a fosztogatásokban, csak éppen ők nem. Legfeljebb náluk megőrzésre maradt ott ez-az. Akadt zsidó interjúalanyunk, aki elmondta, hazatérve egy szomszéd nő ruhájában felismerte édesapja taliszát, azaz imaköpenyét, amiből ruhát varrtak.

az apánk rendszeresen vett nekünk szép ruhát. Na, nemcsak a ruhákat vitték, sokan elfoglalták a zsidók kiürült házait. A fiataloknak, akiknek nem volt, hát így lett hova menniük. Meg hoztak Magyarországról útkaparókat, hiszen Szerednyén rendes betonos utca volt, mert a csehek megcsinálták. És akkor ezek az útkaparók költöztek egy ilyen házba. Aztán a háború után volt, amelyiket a kommunyista párt foglalta le magának. Nekünk is elvitték az egyik tehenünket a magyar katonák, mert kellett nekik.

A szegény világ

Mi elbújtunk a pincében, vittünk le székeket, meg dunyhát, mikor jött a front. És velünk volt öt magyar fiú, akik megszöktek a katonaságtól, kaptak a bátyáimtól civil ruhát. Ott bujkáltak velünk hetekig. Az egyik Nyíregyházáról valósi, annak volt saját borbélyüzlete, egyszer a bátyám felkereste. A többiek, mikor elmentek, azt mondták, adnak tudtot magukról, de nem adtak semmiféle hírt, hogy élve maradtak, vagy sem. A mi szomszédunkból a zsidó férfi visszajött, a felesége meghalt a lágerben. A saját házába ugye nem költözhetett, mer ott már mások laktak. De a központban talált más zsidó házat, aztán odament. Különb háza lett, mint addig volt. Mer régen csak szoba-konyha volt, ebben meg több minden. Jöttek haza 45-ben zsidók, még idegenek is Szerednyére lakni. Tanított engem táncolni egyikük. Bécsi keringő, szlófoksz, tangó. Nem beszéltünk arról, mi történt vele, hol járt. Megvolt nekem is a magam baja, mit érdekelt engemet a zsidóké.

44

Jött a szovjet. Tudja, mi volt akkor? A nagy szegénység. A bótokba semmit se lehetett kapni. Ha mégis volt valami, az is drágán. Nálunk Szerednyéről nem vittek ugye senki magyart fogságba, mint máshonnan. Volt itt egy orosz bíró¹², és ő valahogy elérte ezt. Szerednyén nem lett volna, aki átveszi a gazdaságot. Meg ha jöttek, mindenki úgy tett, hogy nem tud magyarul. Gejőcből viszont elvitték a kulákokat. És a kulákok magyarok voltak. Azt mondták kuláknak, akinek több földje volt. Aztán elítélték öt évre őket, a házat elvették. Én kitanultam varrni negyvenötben, akkor ugye divatba volt ez, amit mi zsemperás blúznak hívtuk, olyan hosszú, fekete selyemféle, nyári szövetből készült. De varrtam én kosztümöt, nagykabátot is. Szabni is tudok. Szemre szabok ruhákat. Akármilyen, csak hozzanak nekem mintát, én kiszabok. Negyvenhatban meg férjhez mentem. Magyar faluba kerültem, Gejőcre. Jaj, de nehéz volt nekem. A férjem kérte, hogy adjak neki egy bádog vizet, hát mondom, bádog vizet? Nálunk ugye csésze volt, a bádog az a csupor. Nem bádog. Átjött egyszer egy magas, nagy bajuszú, és azt mondja előttem: inkább kötelet vett volna a nyakába, inkább felakasztotta volna magát ez a nő, mint idejött. Aszítotték, hogy aki Szerednyéről jön, az nem tud magyarul beszélni. De aztán barátságosak vótak velem. Nem ériztem rosszul ott magamat, mer a szomszédok is igen aranyosak vótak mind, de nagy szegénységben éltünk. Eleinte mindenhova gyalogolni kellett. Azután jött a busz, litocskának hívták, kétszer egy héten hozta-vitte a népet. Abból éltek az emberek, hogy piacra jártak, a gyöngyvirággal, amit szedtek. Semmi munkalehetőség nem

¹² A falu vezetője a bíró.

maradt. Negyvennyóc-negyvenkilencben alakult ki kicsit jobban. Lett kolhoz. De a kolhozban egy évben egyszer volt fizetés. És kézzel kellett mindent csinálni. Mer a lovakat ugye elszedték. Azután később kezdtek jönni a traktorok, könnyebb lett a munka. De ez az ötvenes évekbe volt már. Varrtam én kolhozba is a traktorokra, üléseket. Meg kapáltam, dohányba is mentem. Közben a gyerekek iskolába jártak, mindegyik befejezte nekem a tíz osztályt¹³. Hát, így teltek el az évek.

Az interjú 2018. január 31-én Palágykomorócon (ungvári járás, Kárpátalja, Ukrajna) készült. Mindkét beszélgetés elkészítésében és megszervezésében Váki Mariettával és Noemi Székely-Popescuval dolgoztam együtt. DJ

¹³ A szovjet rendszerben az általános iskola 10 osztályos volt.

Bálint Norbert-László: Pár